

MATS BLADH

Marxism i vår tid

D..

Under senare år har Karl Marx idéer reducerats till ursprunget för den stat – Sovjet – som satt rekord i mord och naturförstöring. Det är en märklig koppling (förutom att historieskrivningen är hårresande idealistisk) då en av Marx mest berömda historieteoretiska teser är att socialism kan förverkligas endast då "produktivkrafterna nått en tillräcklig mognad". Vare sig denna "mognad" ska tolkas absolut eller relativt, måste man tänja och töja fakta ganska ordentligt för att kunna presentera Ryssland 1917 som moget. Några av världens mest framstående marxister opponerade sig mot Bolsjevikernas maktövertagande av den anledningen. I själva verket var Oktoberrevolutionen ett brott mot traditionell marxism – ett försök att göra revolution i för-tid. Att dessa stater haft "marxism-leninismen" som officiell statsdoktrin kan inte ses som ett bevis för att Marx idéer väglett Bolsjeviker och stalinister.

En annan än mer berömd historieteoretisk utsaga av Marx var att "på ett visst stadium råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena...". Östeuropas och Sovjetunionens sammanbrott är ett enastående klart exempel på den utsagan 130 år efter den skrevs. För att forcera en industrialisering hade ekonomierna av sovjetisk typ några klara fördelar: avskärmningen från den kapitalistiska världen utgjorde ett skydd från utländsk konkurrens för nyetablerade företag; en diktatur har större möjligheter att på-

tvinga befolkningen den neddragning i privat konsumtion som krävs för investeringar ("utsugning" i Marx termer) då levnadsstandarden är låg eller sjunkande. Men centralstyrningen av ekonomin, angiverisystemets vardagliga skräckvälde och den ideologiskt kontrollerade vetenskapen, hämmade den teknologiska utvecklingen redan i vaggan. Nya produkter och nya metoder har knappast alls uppstått i Sovjet, med undantag för rymd- och vapentechnologi.

Just på grund av att dessa byråkratiska ekonomier konkurrerats ut av kapitalistiska, har myten om marknadsekonomin förstärkts. Planen har förlorat och marknaden har segrat, sägs det. Men den framgångsrika kapitalismen är inte bara marknad. Den består också av planering, nämligen inom företagen. I sin senaste bok *Business Organization and the Myth of the Market Economy*, hävdar Williamazonick [1991] att kapitalismens framgång inte bygger på en väl fungerande marknadsekonomi, utan just på en väl fungerande och utbyggd planerad koordination inom företagen (och ibland mellan företagen). England, USA och Japan har vart och ett varit det ledande kapitalistiska landet under varsin period. På 1800-talet var England *workshop of the world* med en industri med det vertikalt specialiserade familjeföretaget som basenhet. Dessa företags avsättningsområden utvidgades i takt med det brittiska imperiets expansion. Vid sekelskiftet passerade USA England i produktivitet och export, vilket berodde på överlägsenheten hos det direktörsstyrda vertikalt integrerade företaget – *managerial capitalism*, beskrivet i Alfred Chandlers [1977] *The Visible Hand*. I Japan har samordningen utvidgats till att gälla företagsgrupper där tek-

Fil dr MATS BLADH är verksam vid Statens institut för byggnadsforskning, Gävle.

niskt samarbete sker över företagsgränserna.

Hos Lazonick spelar organiserandet av personalen en central roll, en diskussion rörande arbetsorganisationen som återfinns i delar av Marx *Kapitalet*, men som framförallt förts av Harry Braverman [1977]. Lazonicks tes är att den typiska arbetsorganisationen i de tre ledande länderna gått mot en ökad integration: i Englands fall överlät ledningen/ägarna arbetsorganisation på de hantverksskickliga mästarna vilka i sin tur rekryterade arbetare. I det amerikanska företaget tog arbetsbefäl över rollen som arbetsledare, och dessa befäl var tillsatta av den professionella ledningen. I det japanska företaget har också de som utför det direkta arbetet integrerats i företagets mål, främst genom löfte om livstidsanställning.

Sammantagna skulle de tre länderna representera olika stadier i en trend där företagets planerade koordination tar över det som tidigare skedde genom marknadens koordination. Våra dagars internationella koncerner gör förstas tanken bestickande, men frågan är om inte Lazonick går för långt i sin reaktion på marknadsmynen. Den internationella konkurrensen negligeras. Intern samordning kan förklara hur nya produkter och ökad produktivitet uppkommer, men kan inte förklara vad som håller hotet om monopolistisk makt i schack. Trots detta är Lazonicks bok ett nyttigt korrektiv till den neoklassiska fundamentalism som överhuvudtaget inte bryr sig över vad kapitalisten eller företagsledaren gör när han effektiviserar.

Med de teoretiska och ideologiska vindar som rått i Sverige, är det förvånande att finna en bok om *Nationalekonomi i Marx anda* – därtill utgiven av SNS! Författaren, Hans Lind, är verksam vid Nationalekonomiska institutionen vid Stockholms universitet och aktiv socialistisk debattör. HL har undervisat i marxistisk ekonomi, och det är från dessa föreläsningar som boken har sitt ursprung. Den

ska alltså passa som introduktion till marxism för studenter i nationalekonomi.

Problemet med bokens uppläggning är att författaren, trots insikten om den stora spännvidden, försöker omfatta ekonomi "i Marx anda". Eftersom det är svårt, för att inte säga omöjligt, att omfatta den spännvidden i en kort introduktionsbok, blir urvalet bestämt av vad HL själv gillar. Det är alltså nationalekonomi i Linds anda vi läser. Det betyder inte att boken inte skulle vara läsvärd, eller omöjlig att använda som introduktionsbok, men studentens behov kunde ha tillgodosetts på ett bättre sätt. En mer Marx-trogen framställning, inklusive en placering av Marx tänkande i historisk tid, hade gjort det möjligt att diskutera styrka och svaghet hos Marx på ett annat sätt. Det hade blivit lättare att skilja på Marx å ena sidan och hans efterföljare å den andra. Som det nu är blandas det ena och det andra samman, och den marxism efter Marx som tas upp är begränsad till det senaste decenniet nästan helt och hållet. Det innebär att den klassiska marxismen från årtiondena kring sekelskiftet lyser med sin frånvaro. Så gör också Frankfurt-skolan, strukturalisterna, kapitallogikerna, nyricardierna, Sweezy-gänget, de engelska historikerna, Oskar Lange, Praxis-filosoferna, med flera. Nu kan man inte göra dessa "skolor" rättvisa på ett begränsat utrymme, men man kan välja bland dem efter vilka teoretiska och praktiska problem de sökt lösa.

När det gäller arbetsvärdeteorin tror jag HL missat vilken roll den spelar i Marx teori. För det första borde man starkare framhålla att alla klassiska ekonomer (främst Smith och Ricardo) använde sig av arbetsvärdeläran. Det Marx gjorde var att utveckla den genom kritik. Den kritiska metoden är ett viktigt arv som står sig än idag och kan appliceras på tex neoklassisk teori.

För det andra ställde sig de klassiska ekonomerna fundamentalt andra frågor än vad dagens prisbildningscentrerade

ekonomerna ställer sig. Då var det en fråga om dynamik – om "orsaker till nationernas välstånd". Det var inte i första hand en fråga om hur givna resurser skulle fördelas på effektivaste sätt, utan hur resurserna växte (eller inte växte). Det Marx gör i de inledande kapitlen av *Kapitalet* är att lägga fram en arbetsvärdeteoretisk tolkning av marknadsekonomin som avstamp för hur en kapitalistisk ekonomi utvecklar produktivkrafterna och samtidigt producerar skrankor för dessa krafter. Marknadsteorin syftar inte till att förklara priser, utan vill nå fram till de värdeskapande krafterna. Den förutsätter förekomsten av endast "enkel varuproduktion", dvs marknadsekonomi exklusive kapitalism, just för att framhålla de specifika kapitalistiska relationerna. Om man framställer arbetsvärdeteorin som ett alternativ till neoklassisk prisbildningsteori, sätter man de bägge i samma dimension, vilket är vilseledande.

HL menar att arbetsvärdeteorin är krånglig och klumpig eftersom man måste lägga till så många lager av modifieringar för att komma upp på den "yta" där priser finns. Ja, det är sant att det är ett omständligt sätt att nå fram till registrerade priser. Men en neoklassiker har också stora problem att förklara dessa priser, då imperfektioner, skatter och fackförningar stör den ideala marknaden. För att komma fram till de reellt existerande priserna måste även neoklassikern bli krånglig. Dessutom är det svårt att återföra dessa priser på konsumenters nytta (som är den egentliga parallellen till arbete).

I själva verket är Arbete och Nytt, på den mest grundläggande nivån, heuristiska begrepp, med vars hjälp man kan tänka ekonomi. Men de är inte avsedda att bli föremål för empirisk prövning. Valet av sådana begreppsliga utgångspunkter låter sig inte avgöras i en vetenskaplig diskussion, utan valet kommer istället att avse hela paketet, dvs utgångspunkten plus den teori som byggs ovanpå den. Och

då är det viktigt att framhålla avsikten med, eller körriktningen hos, teorin.

Om man nu riktar in teorin på frågan om ekonomisk tillväxt – i Marx termer hur produktionsförhållandena befrämjar eller hämmar teknologisk utveckling – är det inte prisbildningen på kort sikt som kommer i fokus utan produktionskostnadsbestämda relativa priser på längre sikt. Enligt Marx genomgår kapitalet ett kretslopp både inne i fabriken och på marknaden, men det är bara i produktionen som värdet förökas. Marknaden blir här ett nödvändigt ont för att realisera värdet i reda pengar. Här förläggs centrum för de "välståndsskapande faktorerna" till företaget internt, i skarpaste kontrast till dagens neoklassiska teori som förflyttat ekonomins avgörande beslut till hushållen och där företagen i grund och botten betraktas som transformatorstationer för prissignaler. Det är dynamik och "internal economies" som är viktigt hos Marx. Och det är denna syn på kapitalismen som ett dynamiskt system som gör Schumpeter, som hade helt andra ideologiska böjelser, så tvehågsen inför Marx idéer. Schumpeter både förlöjligade och berömde Marx, och ägnar honom stort utrymme i *Socialism, Capitalism and Democracy* [1981]. Schumpeters syn på Marx måste tas som ett bevis på att marxism inte kan reduceras till en ekonomisk teori för socialister, utan (också) ligger i ett annat fack där man studerar ekonomi historiskt-dynamiskt.

Inom parentes sagt låg en hel del av Schumpeters avoga frändskap i att han i Marx såg en utövare av den multidisciplinära ekonomiska vetenskap som han själv förespråkade. Schumpeter ville ha ett bredare ekonomi-ämne, inspirerat av Max Webers *Sozialökonomik*. Det skulle bestå av fyra delar: ekonomisk historia, ekonomisk statistik, ekonomisk teori och ekonomisk sociologi. Man kan kanske säga att Schumpeter valde att ställa sig på bägge sidor om den barrikad som uppstått i *Methodenstreit*, medan neoklassikerna

definitivt kom att välja *ren teori*. Även intresset för ekonomisk idéhistoria hade han gemensamt med Marx.

För det tredje använde de klassiska ekonomerna sig av funktionella inkomstkategorier. Lön, Vinst och Jordränta motsvarades av vissa samhällsklasser som utförde bestämda funktioner i ekonomin. Hos Marx gjordes arbetsvärdeteorin om så att klassernas (främst arbetarna och kapitalisterna) reproduktion kunde förklaras. Det var kapitalisternas beslagtagande av arbetarnas obetalda arbete som var förklaringen. Den alternativa förklaringen, att vissa personer spåker sig med "väntan", dvs uppskjuten konsumtion, är bedrägligt usel då den förutsätter det som ska bevisas. Men svagheten i Marx förklaring ligger i något underförstått – att kapitalistfunktionen i stort sett var onödig, vilket får anses som väl optimistiskt. Vissa produktivitetshöjande åtgärder, såsom tayloristisk arbetsorganisation, går emot arbetarnas omedelbara intressen och kan därför inte tas över av dem.

Det finns också en annan sida av Marx *Kapitalet* som inte alls, eller åtminstone svårligen, låter sig anpassas till det dynamiska perspektivet. Det paradoxala är nämligen att han ville komma fram till kapitalismens "lagbundenheter", vilket ligger långt från idéer om klasskamp. Det är to m så att arbetarna reduceras till "variabelt kapital" – en livlös del av kapitalistens egendom. Här är *Kommunistiska Manifestet* långt borta. Å andra sidan dyker klasskampen upp i kapitlet om kampen om normalarbetsdagen där arbetarna uppträder som en kämpande klass.

Man kan tolka denna paradox som att Marx ville med *Kapitalet* visa vad kapitalismen leder till om arbetarna inte gör något motstånd: "Om ni inte organiserar er i fack och parti kommer kapitalismen att leda er hit!" Men det är onekligen märkligt av en sociologiskt inriktad ekonom att göra den "revolutionära" klassen helt passiv på verkstadsgolvet. En bättre förklaring ges indirekt av Sven-Eric Liedman

[1977] i *Motsatsernas spel*, där författaren framhäver de vetenskapliga ideal som var förhärskande på 1800-talet. Vetenskap var främst naturvetenskap, i synnerhet sågs fysiken som den metodiskt normbildande. Marx ville göra sin kritiska teori så vetenskapligt oantastlig som möjligt, och han var inte mindre barn av sin tid än att han influerades av naturvetenskapens ideal om fysiska "lagar". Han blev därmed en samhällsvetenskapens Newton i en utsträckning som jag tror skadade hans teori.

Det förklarar varför *Kapitalet, första boken* [1974] (som var den enda del som Marx själv färdigställde) utmynnar i "Kapitalackumuleringens allmänna lag". Det förklarar också varför han formulerade lagen om profitkvotens fallande tendens på det sätt han gjorde. Denna "lag", som antagligen skulle bli mästerverkets krona, sökte bevisa att kapitalismen var sin egen dödgrävare. Systemet hade en tendens att ersätta värdeförökande direkt arbete med indirekt värdeöverförande arbete – variabelt med konstant kapital. Men denna "lag" förutsätter att produktiviteten i investeringsvaruindustrin inte uppväger den tendensen, och att nya investeringar alltid innebär en förlust för arbetarnas förmåga att kontrollera arbetet. Lagen har en teknisk och deterministisk slagsida. Med dagens kunskaper om Taylorism och Toyotism, vet vi att arbetet kan organiseras så att produktiviteten höjs utan att några större investeringar i realkapital behöver göras.

Ett annat exempel på Marx naturvetenskapshärmande slagsida är bestämningen av arbetskraftens värde. Bestämningen "objektiveras" som värdet av de varor som är nödvändiga för arbetarens försörjning uppdelat i två komponenter: fysiskt respektive socialt nödvändig konsumtion. Åtminstone den senare är ingenting fast eller givet, och kan lika gärna (eller istället) sägas vara resultatet av styrkeläget mellan köpare och säljare av arbetskraft, dvs lönen bestämmer arbetskraftens

värde istället för tvärtom.

Marx "objektiva" bestämning tar heller ingen hänsyn till de speciella omständigheter under vilka ny arbetskraft frambringas. Kvinnornas roll att föda och uppfostra barn och ungdomar borde vara ett utmärkt föremål för studier i arbetstidsökonomi. När HL skriver att Marx "menade att lönen bestäms av den tid som går åt för att producera varan arbetskraft" (s 28), så misstar han sig – det är ju det Marx inte gör. Det är värdet av varorna i arbetarens konsumtion som bestämmer arbetskraftens värde, alltså bara input av råvaror räknas, inte mödrarnas eller familjens direkta arbete.

Men Marx distinktion mellan "bruksvärden" och "bytesvärden" gör den enorma ökningen av antalet varor som arbetarna konsumerar begriplig. Nytt- och marginaltänkande kan inte förklara hur en stigande mängd varor kan få plats i arbetarens plånbok. En förklaring av sekulär konsumtionsökning kräver att man skiljer pris från nytta.

En annan sak som HL i ärlighetens namn borde föra fram, var att Marx med största sannolikhet ansåg att marknaden skulle ersättas med planen. "Varans fetischkaraktär" är omöjlig att begripa om man inte ställer sig utanför en oplanerad och omedvetet koordinerad ekonomi. Det är det anonyma som gör att sociala samband överförs på varan och "försakligas". Bara om man jämför med relationerna i en familj eller by, kan man förstå det fetischistiska med marknaden. Om man då eftersträvar en "genomskinlig" ekonomi, måste marknaden bort.

Jag tror inte Marx hade fel när det gäller marknaden fetischism, men man kan fråga sig hur pass odrägliga våra liv blir av den anledningen, och framförallt vilket alternativet är när det gäller nationell och global ekonomi. Marx borde istället ha lagt större vikt vid det han skrev i *Kapitalet, tredje boken* [1973]: "Frihetens rike börjar i själva verket först där det arbete som är bestämt av nödtvång och yttre än-

damålsenlighet, upphör ... Att förkorta arbetsdagen är grundbetingelsen" (s 726).

G A Cohen hävdade i sin bok *Karl Marx' historieteori – Ett försvar*, att kapitalismen tenderar gynna produktionsökning istället för minskning av arbetet (Cohen [1986, s 319ff]). De produktivitetsvinster som görs kan användas antingen för högre konsumtion eller för kortare arbetstid. Eftersom kapitalismen väljer att öka produktionen istället för att minska arbetstiden, skulle systemet vara skadligt för människors behov av mer fritid. När företagets produktivitet förbättras, så förkortar det inte arbetsdagen för sina anställda för att producera samma mängd, utan prioriterar produktionsökning för att öka bruttovinsten (mervärdet). Konkurrensen tvingar varje företag att agera så.

Cohen kallar detta "en avgörande mot-sättning inom den utvecklade kapitalismen". När man identifierar en konflikt mellan välfärd och kapitalism på det sättet, avlägsnar man sig radikalt från den klassiska marxismens formulering om konflikten mellan "objektiv socialisering och privat tillägnelse". I det senare fallet skulle förstatligandet göra hela ekonomin till "en enda stor fabrik" som upphävde marknaden anarki, och göra produktionsförhållandena till "en hävstång för produktionen självt". De båda formuleringarna motsvarar förstås helt olika perioder och levnadsnivåer för den arbetande befolkningen. Men svarar inte den förkortade arbetsdagen bättre mot Marx vision om individens möjligheter att utveckla sina slumrande talanger i fritt vald verksamhet?

Referenser

- Braverman, H, [1977], *Arbete och monopol-kapital*. Rabén & Sjogren, Stockholm.
 Chandler Jr, A, [1977], *The Visible Hand*. Belknap Press, Cambridge, Mass och London, England.
 Cohen, G A, [1986], *Karl Marx' historieteori. Ett försvar*. Arkiv, Lund.
 Lazonick, W, [1991], *Business Organization*

- and the Myth of the Market Economy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Liedman, S-E, [1977], *Motsatsernas spel*. Bo Cavefors Bokförlag, Lund.
- Lind, H, [1992], *Nationalekonomi i Marx anda*. SNS Förlag, Stockholm.
- Marx, K, [1974], *Kapitalet. Första boken*. Bo Cavefors Bokförlag, Lund.
- Marx, K, [1973], *Kapitalet. Tredje boken*. Bo Cavefors Bokförlag, Lund.
- Schumpeter, J A, [1981], *Capitalism, Socialism and Democracy*. George Allen & Unwin, London.
- Swedberg, R, [1992] *Can Capitalism Survive? Schumpeters Answer and Its Relevance for New Institutional Economics*. Work-Organization-Economy, Working Paper No 2, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.